

Leedu emigrantide kirjastustegevuse uus elu Viieteistkümne aasta kogemus

Jolanta Budriūniene

Martynas Mažvydase nimeline Leedu Rahvusraamatukogu

Suurriikide määratud poliitilised olud sundisid 1944. aasta suvel Leedu haritlaste enamikku valima pigem vabatahtliku pagenduse kui saada Nõukogude sunnivõimu ohvriks. Arvatakse, et kodumaalt lahkus siis umbes 70 000 leedulast. Nagu teisedki Baltimaade põgenikud peatuti esmalt Saksamaal põgenikelaagrites (Saksamaa tollasest 269 põgenikelaagrist olid leedulased 113 laagris). Alates 1948. aastast, mil emigratsioon laienes, mindi edasi kas Ameerikasse, Lääne-Euroopasse või Austraaliasse. Statistiliste andmete järgi suundus suurem osa emigrantidest Ameerika Ühendriikidesse, Kanadasse, Austraaliasse, Suurbritanniasse ja Itaaliasse.

Arvestades Leedu emigrantide intellektuaalset võimekust (põgenes 2/3 kirjanikest, peaaegu pooled muusikud, hulgaliselt kunstnikke, teadlasi, vaimulikke, üliõpilasi jt), ei ole üllatav, et raamatute ja ajakirjanduse väljaandmine uutes asukohamaades oli nii arvukas. Vastavalt mitmesugustele arvutustele hõlmab Leedu pagulaste viiekümne aasta (1945–2000) kirjalik pärand üle 7000 leedukeelse ja üle 2000 võõrkeelse raamatupealkirja. Ajakirjandusväljaandeid ilmus statistika andmetel kas lühema või pikema aja vältel üle 1000 nimetuse. Selge on, et kirjastustegevus oli eri aegadel ja eri maades üsna erinev. Seepärast annan ülevaate kirjastamistööst Leedu emigratsiooni suuremate keskuste kaupa.

Saksamaa. Põgenikelaagrite kirjastamistegevust põhjalikult uurinud dr. Remigijus Misiūnase järelduste põhjal, mis on avaldatud tema monograafias „Books of Barrack Culture: Lithuanian DP Publishing in 1945–1952“ (Misiūnas, 2004: 393), „Bibliography of Lithuanian Exile Press. T.1. Books in Lithuanian“ (Vėlavičienė, 2002: 683) ja „Bibliography of Lithuanian Exile Press. T.2. Books in Foreign Languages“ (Budriūniene, 2005: 213), võib öelda, et nimetatud ajavahemikus ilmus leedu keeles umbes 1000 ja võõrkeeltes umbes 200 raamatut. Peamiselt oli tegemist ilukirjanduse, käsiraamatute, kunsti-, muusika- ja ajaloolaste raamatute ning usuteemalise kirjandusega. Tolleaegsetest perioodikaväljaannetest saab ülevaate Jonas Pranas Palukaitise raamatust „Lithuanian Periodical Publications in the Western Europe in 1944–1952“ (Palukaitis, 1993: 282-285). Sel perioodil ilmus üle 400 ajalehe, ajakirja ja infobülletääni. Nende hulka on arvatud ka umbes 10 ajalehte ja infobülletääni, mis sisaldasid olulist informatsiooni Leedu kohta ja mida anti välja koos teiste maade esindajatega („DP Express“, „DP Journal“, „Im Ausland“, „Our Life“ jt).

Nagu eespool märgitud, jäi pärast leedulaste väljarännet erinevatesse maadesse siiski umbes 10 000 leedu emigranti mitmesugustel põhjustel (haigus, vanadus, saksa päritolu jm.) Saksamaale. Dr. Vincas Bartusevičiuse andmetel (Bartusevičius, 1993: 39), kes on uurinud Leedu DP-de olukorda Saksamaal, oli seal 1964. aastal registreeritud üle 3000 leedulase, kes olid koondunud 50 keskusesse. Peamine ühendav organisatsioon oli ja on seniajani Saksa Leedu Kogukond (*German Lithuanian Community*). Nende bülletääni pealkirjaga „German Lithuanian Community Board Information“ avaldatakse praeguseni. Saksamaal tegutseb kõigi leedulaste pingutuste tulemusena ikka veel Leedu 16. veebruari nimeline Gümnaasium (*Lithuanian 16th of February Gymnasium*). 1981. aastal asutatud Leedu Kultuuri Instituudi (*The Lithuanian Cultural Institute*) peamised eesmärgid on järgmised: leedu kultuuripärandi säilitamine Saksamaal (selleks asutati Leedu Arhiiv (*Lithuanian Archive*), mis kogub Leedu organisatsioonide ja üksikisikute arhiivimaterjali), Leedu Keskraamatukogu (*Central*

Lituanica Library) ülalpidamine, teaduskonverentside organiseerimine. Instituut on seniajani peamine kirjastaja. Nimetama peab ka konverentsimaterjalide põhjal kord aastas ilmuvat väljaannet “Lithuanian Institute Convention Works”.

Suurbritannia. Suurbritannia oli üks esimesi maid, kes Teise maailmasõja järel võttis põgenikelaagritest vastu asüülitaotlejaid, sealhulgas leedulasi. Tegelikult otsustasid paljud leedulased hiljem mitmesugustel põhjustel teiste sihtmaade kasuks. Leedu Vabastuskomitee (*Chief Lithuanian Liberation Committee, CLLC*) osavõtul moodustati 1952. aastal Suurbritannia Leedulaste Ühendus (*Great Britain Lithuanians Union*). Alustati ka tegutsemist kirjastamisega: ilmuma hakkas “Foreign and Home News Bulletin“, millest sai hiljem “Lithuanians in Britain” ja pärast “Lithuanians in Europe”. Kirjastamistingimuste hõlbustamiseks asutati kirjastus Nida, mis laienes Nida raamatuklubiks; anti välja ajalehte, toimetati üle saja raamatu ning ilmus kümme kirjandusalmanahhi pealkirjaga „Pradalgė“. 1991. aastal tegevuse lõpetamisel toodi Nida raamatuklubi väljaanded Leetu. Kokku ilmus Suurbritannias ajavahemikus 1945–2000 üle 200 leedukeelse ja umbes 50 võõrkeelset raamatut.

Leedu rahvustunde säilitamiseks otsustati rajada leedu keskus, kus oleks raamatukogu, kirjastus, klubi ja muud kultuuriasutused. Selleks sai Leedu Maja, hilisem Leedu Asundus (*Lithuanian Homestead*).

Itaalia. Teise maailmasõja järel elas Itaalias umbes 1500 leedulast. Itaalia Leedu Kogukond (*Lithuanian Community of Italy*) asutati 1952. Organisatsioon toetus peamiselt Roomas 1945. aastal asutatud Leedu Püha Kasimiri Vatikani Kolledžile. See võimaldas jätkata teoloogiaõpinguid neil, kel see Läände põgenedes oli pooleli jäänud. Kolledži tudengid ja õppejõud olid organisatsiooni tegevusega tihedalt seotud ja neid peeti leedu kultuuri kaitsjateks. Nemad olid ka peamised kirjastajad. Tänu nende jõupingutustele ilmus Itaalias 30 aastat ELTA uudistebülletään “The Chronicle of the Catholic Church in Lithuania”, kus käsitleti katoliiklaste tagakiusamist ja represseerimist okupeeritud Leedus ja levitati vastavat informatsiooni kogu vabas maailmas. Mainida tuleb vaimuliku sisuga kirjanduse laialdast publitseerimist. 1955. aastal taastati Roomas Leedu Katoliiklik Teaduste Akadeemia (LKTA), mis oli tegutsenud iseseisvas Leedus. See ühendas välismaale põgenenud katoliiklastest teadlasi. Akadeemia liikmete jõupingutusena ilmusid eraldi köidetana LKTA 11 kongressi materjalid. LKTA aastaraamatute kuus köidet, biograafilise käsiraamatu “Unfading Lights” 5 osa, leedu kirjandusteadlaste tööd ja üksikautorite teosed tõendavad akadeemia kirjastamistegevuse aktiivsust. Kokku on LKTA publitseerinud umbes 60 suuremat tööd ja populariseerinud väljavõtteid üksikautorite töödest. Tähelepanuväärne ja kaalukas on saleesia munkade töö leedukeelse laste- ja noorsookirjanduse väljaandmisel: umbes 2/10 trükitehniliselt väga heal tasemel „Youth Library“ sarjast, mis „... püüab teenida Leedu pagulasnoorsugu“ (Youth Library, 1959: 29-30). Kokku anti Itaalias välja umbes 400 leedu- ja umbes 50 võõrkeelset raamatut.

Austraalia. Austraaliasse läks aastatel 1947–1951 umbes 10 000 leedulast. Austraalia leedulased olid koondunud Austraalia Leedu Kogukonda (*Lithuanian Community of Australia*) juba 1929. aastal. Sisserändega on seotud laialdase kultuurialase tegevuse, muidugi ka kirjastamise algus. 1948. aastal ilmus esimene leedu ajaleht “Lithuanian of Australia”. Hiljem on perioodilisi väljaandeid ilmunud üle kümne. Kirjastus Lithuanians in Australia andis välja raamatuid, hiljem tegelesid sellega kirjastus *Mintis* (Mõte), *Tėviškės Aidai* (Kodumaa Kajad), *Gintaras* (Merevaik), *Mūsų Pastogė* (Meie Varjupaik), mis annab ajalehte välja nüüdki.

Adelaide'is asutati Leedu muuseum-arhiiv, et tagada leedu kogukonna kultuuripärandi säilimine. Mainimist väärib ka Leedu „Sambūrise“ („Kogu“) asutamine Tasmaanias. Selle kultuuriliste ettevõtmiste hulka kuuluvad leedu hariduse, kirjastamise ja kultuuriga seotud küsimused. Nimetatud ajavahemikus avaldati Austraalias üle 150 leedukeelse ja umbes 50 võõrkeelset raamatut.

Kanada. Ajavahemikus 1946–1966 elas Kanada territooriumil üle 20 000 leedulase, täiendades siinset juba varemgi suurt leedu kogukonda. Peab mainima, et enne uusasukate saabumist anti siin välja ainult kahte leedu ajalehte. Raamatute ja perioodiliste väljaannete kirjastamise tõusu ja kultuurielu elavnemise tõid endaga kaasa DP-laagrite leedulased. Tänu neile hakkas ilmuma üle kümne uue ajalehe ja ajakirja, asutati kirjastusi. Arvatavasti ilmus Kanadas ajavahemikus 1945–2000 üle 300 leedukeelse ja umbes 100 võõrkeelset raamatut.

1989. aastal Kanadas asutatud Leedu muuseum-arhiiv säilitab ja hoiab Kanada leedulaste dokumente ja visuaalseid materjale ning raamatukogu. 1977. aastal asutati Leedu Rahvakunsti Instituut (*Lithuanian Folk Art Institute*), et koguda, säilitada ja uurida muistset rahvakunsti ning edendada ja säilitada uuemat kultuuri. Instituudi uhkus on leedu rahvakunsti käsitlev publikatsioonide seeria: „Lithuanian National Costume“ 1979, „Lithuanian Easter Eggs“ 1982, „Lithuanian Sashes“ 1988. 1967. aastal ilmunud raamat „Lithuanians in Canada“ kuulub seeriasse „Canada ethnica“.

Ameerika Ühendriigid. Seal asub kõige suurem leedu kogukond, mis seob suure põgenikelaine ja need, kes tulid pärast sõda Saksamaalt DP laagritest. Erinevate arvutuste järgi eeldatakse, et leedu emigrantide arv ulatus tollal 30–40 tuhandeni. 1951. aastal asutatud Leedu Kogukond Ameerika Ühendriikides (*Lithuanian Community in U.S.*) hõlmab eri osariikide leedulasi, kaasates 12 maakonna 76 kogukonda. Lisaks sellele rajasid leedulased arvukalt avalikke ja erialaseltse, poliitilisi organisatsioone, lõid kunsti- ja kultuuriühendusi.

Avar tegevusvaldkond dikteeris ka laialdase kirjastamistöö. Vastavalt Leedu pagulaskirjanduse bibliograafia I ja II köitele (Vėlavičienė, 2002: 683; Budriūnienė, 2005: 213) ilmus Ameerika Ühendriikides ajavahemikus 1945–2000 umbes 5000 leedukeelset ja üle 1500 võõrkeelse raamatu. Nii hämmastav kirjastamisaktiivsus on seotud leedu kirjastuste rohkusega. Neid olevat olnud ligi sada. Tuntud oli paljude leedu koguduste aktiivne kirjastamistegevus juubelite ja aastapäevade tähistamiseks, oma üllitised olid kõikvõimalikel organisatsioonidel, parteidel, liikumistel. Kirjastustest võiks esile tuua Leedu fotoarhiivi, mille rajas fotokunstnik A. Kezis ja millest sai 1976. aastal *American Lithuanians Library Publishing-house*. Tänu sellele nägi ilmavalgust Leedu rahvusentsüklopeedia sari „Lithuanian Ethnical Encyclopedia“, mis käsitleb leedu rahvuse ja ajaloolise mälu säilitamise seisukohalt olulisi sündmusi: „Lithuania by Pennsylvania Mineworkers“ 1977, „Emigrated from the homeland: Lithuanian Cemetery of St. Casimier in Chicago“ 1976, „Lithuanians in Siberia“ 1981, „Lithuanian Customs and Traditions“ 1978, 1985. Üksikasjalikuma ülevaate kirjastusest saab ajakirja „Among the Books“ eri väljaannetest (Budriūnienė, 2003; 30-32). Olulise panuse leedu kirjanduse levikuks andis Stepas Zobarskase kirjastus Maryland books, kus ilmus leedu ilukirjanduse umbes 50 ingliskeelset tõlget. Asjakohast informatsiooni leiab mitme autori ja organisatsiooni ühistööna koostatud koguteosest „Encyclopedia Lithuanica“, mille 35 köidet (pluss kaks lisa) on leedukeelsed ja 6 köidet inglise keeles.

Ühendriikides ilmunud perioodiliste väljaannete arvu on täna raske öelda. See peaks olema selge pärast leedu pagulaskirjanduse bibliograafia kolmanda köite ilmumist, mis kannab alapealkirja „Seeriaväljaanded“.

Rikka kultuuripärandi säilitamiseks asutati muuseume, arhiive, raamatukogusid. Ameerika Leedulaste Kultuuriarhiivis (*American Lithuanians Cultural Archive, ALCA*) on üle

50 000 raamatu, rohkem kui 50 isiku ja organisatsiooni käsikirjalised fondid, kus hoitakse ainulaadseid ja leedu pagulaste kultuuripärandile äärmiselt olulisi arhivaale.

Üks suuremaid kultuuriasutusi, Chicagos asuv Leedu Teadus- ja Uurimiskeskus (*Lithuanian Research and Studies Centre, LRSC*) võib olla uhke oma mitmekülgse tegevuse üle. Keskus hõlmab järgmisi allüksusi: World Lithuanians Archive (kus on üle 100 000 raamatu ja üle 2000 seeriaväljaande ning arvukalt üksikisikute ja organisatsioonide arhiive), Žilevičius-Kreivėnase Musikoloogiline Arhiiv (*Žilevičius-Kreivėnas Musicology Archive*), Leedu Meditsiinimuuseum ja arhiiv (*Lithuanian Medicine Museum and Archive*), S. Budryse Leedu Fotoarhiiv (*S. Budrys Photo-archive of Lithuanians*), ajaloolase Jonas Dainauskase raamatukogu ja arhiiv, Kunstiarhiiv, video/audiosakond, Leedu Genotsiidi Uurimise Keskus Ameerikas (*Lithuanian Genocide Research Centre in America*), Ramovėnai Vabadusvõitluse Muuseum (*Freedom Fight Museum of Ramovėnai*), Leedulaste Muuseum (*Museum of Lithuanians*).

LRSC püüab leedu rahva pärandit mitte üksnes koguda ja säilitada vaid ka analüüsida, avaldada olemasolevate dokumentide põhjal artikleid, raamatuid, korraldada näitusi, koordineerida teadustööd. Rahvusraamatukogu fondis on mõnikümme nimetatud keskuses koostatud ja ilmunud raamatut.

Leedu kultuuri üritab säilitada ka eraalgatuse korras rajatud *The Balzekas Museum of Lithuanian Culture*.

Ladina-Ameerika. Leedu pagulaste arv võrreldes eespool kirjeldatud kogukondadega on siin üsna väike. Argentinasse, Brasiiliasse, Columbiasse, Uruguaysse ja Venezuelasse emigreerus pärast Teist maailmasõda umbes 5000 leedulast. Kuigi igal maal (peale Venezuela) oli leedu kogukond juba varasematest väljarännanutest olemas, oli igal kogukonnal ainult üks-kaks leedukeelset ajalehte. Kokku avaldati aastatel 1945–2000 sadu raamatuid (nii leedu kui võõrkeeltes). Eraldi võiks neist maadest välja tuua Brasiilia, kus ilmus portugali keelne „Katoliku kiriku kroonika Leedus“ ja leedu- ning portugali keelne ajakiri „Meie Leedu“, mis paistis silma oma kõrge trükitehnilise kvaliteediga ja on saadaval tänagi.

Aastakümneid ei jõudnud leedu pagulaste kirjastamistoodang Leedusse. Seda koguti mitmesuguste välismaiste organisatsioonide arhiividesse ja leedulaste erakogudesse kuni Leedu Vabariigi iseseisvuse taastamisel leidis see materjal oma koha Leedu raamatukogudes ja akadeemiliste asutuste kogudes. Otsustav roll uuenemisprotsessis oli aktsioonil nimega „Raamatud Leedumaale“. Selle käigus koguti ja toodi Leetu umbes miljon trükist, peamiselt Leedu pagulaste väljaandeid. 1990. aastal sai esialgne algatus uue tasandi tänu koostööleppetele, mille allkirjastasid V. Bulavas, Martynas Mažvydas nimelise Leedu Rahvusraamatukogu tollane direktor, ja J. Račkauskas, Leedu Teadus- ja Uurimiskeskuse direktor Chicagos. Leppe peamisi saavutusi oli meie Chicago partnerite poolt kogutud 10 suuremahulist konteinerit raamatuid, mis toodi Leetu. Rahvusraamatukogu on teinud koostööd ja hoiab endiselt sidemeid Leedu Kultuuri Instituudiga Saksamaal, Ameerika Leedulaste Kultuuriarhiivi, Katoliku Abifondi ja paljude teiste organisatsioonide ja eraisikutega. Nii võimegi olla õigustatult uhked Leedu pagulaskirjanduse kõige suurema kogu üle. Praeguste bibliograafiate järgi võib öelda, et raamatukogus on umbes 95% pagulasraamatutest ja suurem osa perioodilistest väljaannetest ning kogu täiendatakse kõigi rõõmuks siiani. Oleme tänulikud Leedu Teadus- ja Uurimiskeskusele 2004. aastal saadud kingituse, päevalehe „Darnininkas“ („Tööline“) mikrofilmikoopiate eest aastast 1915–1950.

Tuleb öelda, et Rahvusraamatukogu ei ole mitte ainult pagulaskirjanduse hoidja, vaid ka selle levitaja – raamatute ja perioodika ülejäägid saadetakse kohalikele linna-

piirkondlikele, maa- ja kooliraamatukogudele. Nõnda saab pagulaste kirjalik pärand aegamööda uue elu ja saavutab oma õige koha kogu meie maa kirjastamistoodangus.

Pilk tasub heita ka Leedu pagulaste bibliograafiaalastele töödele. Pärast Teist maailmasõda registreeriti pagulasväljaandeid perioodilises väljaandes "Bookshelf" Saksamaal. See viidi hiljem üle Ameerika Ühendriikidesse, väljaande pealkiri ja ilmumissagedus muutus korduvalt. 1966. aastal, kui väljaande peamine autor A. Ružancovas suri, pagulaskirjanduse süstemaatiline bibliografeerimine lõppes. Järgnevad bibliograafiad ("Bibliography of Press of Lithuanian Emigrants" 1970-1974; 1975-1979, koostaja P. Gaučys ja „A Lithuanian Bibliography“ 1975, koostajad Adam ja Filomena Kantautis) ei katnud enam kõike ilmuvat. Pärast Leedu iseseisvumist ja pagulaskirjanduse jõudmist Leedu lugejani on erilist tähelepanu pööratud pagulasajakirjanduse sisu süstematiseerimisele. Isegi Leedu nõukogude perioodil ilmus rahvusraamatukogu väljaande „Bibliographic News“ 6. numbri *Lituanica* rubriigis pagulasajakirjanduse bibliograafia (aastal 1989). Leedu oli Nõukogude Liidus üks esimesi maid, kus hakati pagulasajakirjandust bibliografeerima. Ka praegu bibliografeerib *Lituanica* osakond uues eraldi ilmivas seeriaraamatus „Lituanica“ pagulaste perioodilisi väljaandeid ja raamatuid ning sisestab need oma andmebaasi. Rahvusraamatukogu *Lituanica* osakonna töö tulemusena koostati ja avaldati tuntud ajakirjade „Metmenys“ („Põhijooned“) ja „Aidai“ („Kajad“) bibliograafilised lisad. 2002. aastal ilmus „Bibliography of Lithuanian Exile Press. T.1. Books in Lithuanian“ tänu osakonna töötajate järjepidevale ja pikaajalisele tööle. Hiljuti tuli välja teine köide alapealkirjaga "Books in Foreign Languages". Ettevalmistamisel on ka kolmas köide "Serial Editions". Ilmselt on nendest bibliograafilistest väljaannetest palju kasu paguluse mitmepalgelist ajalugu uurivatel teadlastel, kel on hõlpsam analüüsida kogu vajalikku informatsiooni ja leida uusi andmeid, hinnata pagulaste panust leedu kultuuri kinnistamisel, uurimisel, arendamisel ja levikus.

Kasutatud kirjandus

Remigijus Misiūnas, (2004). Books of Barrack Culture: Lithuanian DP Publishing in 1945–1952. Vilnius: Versus Aureus, lk. 393.

Silvija Vėlavičienė, (2002). Bibliography of Lithuanian Exile Press. T.1. Books in Lithuanian. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, lk. 683.

Jolanta Budriūnienė, (2005). Bibliography of Lithuanian Exile Press. T.2. Books in foreign languages. Vilnius: Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, lk. 213, 328.

Jonas Pranas Palukaitis, (1993). Lithuanian Periodical Publications in the Western Europe in 1944–1952. Vilnius.

Vincas Bartusevicius, (1993). Lithuanian Exiles in Germany 1944-1950. Lampertheim, 1993.

Youth Library // Voice of Salesians, 1959, No. 2, lk. 29-30.

Lithuanians in Canada (1967). Ottawa, Toronto.

Jolanta Budriūnienė. Printing-house of American Lithuanians Library: first knowledge // Among the Books, 2003, No. 11, lk. 30-32.

Journal of Portuguese Lithuanian community "Our Lithuania".

Inglise keelest tõlkinud Anne Lange